



TİDSAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

**1915 Yılı Ermeni Sorununa Bir Alman
Bakışı (C. A. Bratter ve Die Armenische
Frage Kitabı)**

**A German Perspective on the Armenian
Question of 1915 (C. A. Bratter And Die
Armenische Frage)**

Cuma KARAN*



Geliş/Submitted: 27.07.2026
Kabul/Accepted: 29.09.2026

Citation / Atıf

Karan, C. (2026). 1915 yılı Ermeni sorununa bir Alman bakışı (C. A. Bratter ve Die Armenische Frage kitabı). *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (50), 26-47.

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

Article Information:

Research Article

 10.29228/TIDSAD.95581

This article was checked by Intihal.net. Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır.
This article is under the Creative Commons license. Bu makale Creative Commons lisansı altındadır.

* Doç. Dr., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, cumakaran@hotmail.com 



TİİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Öz: Çok uluslu bir imparatorluk olan Osmanlı devleti XVIII. Yüzyılından itibaren Fransız İhtilaliyle (1789-1799) dünyada baş gösteren milliyetçi hareketler Osmanlı devletini de olumsuz etkiledi. Başta Sırp ve Arnavutlar olmak üzere birçok ulus gibi Ermeni milletinde de bu milli hissiyatta bir kıpırdama baş gösterdi. Başka bir ifade ile Osmanlı'daki Ermeni potansiyeli Osmanlı üzerinde emelleri olan ülkeler tarafından bir fırsat olarak değerlendirildi. Daha önceleri Millet-i Sadıka sıfatıyla maruf olan Ermeniler, Osmanlı içinde ayrılma, müstakil bir Ermenistan kurma hedefiyle kışkırtılmaya başlandı. Hâlbuki Osmanlı coğrafyasının muhtelif bölgelerinde mukim olan Ermeniler Osman devletinde sanat ve ticaret ile meşgul bir muti toplum idi. Osmanlı toplumun iktisadi yaşamın büyük bir kısmını deruhte ediyorlardı. İnşaat ve mimaride de başrol oynuyorlardı. Büyük camilerin vakfiyelerinde çıkan malumatlara göre bu mabetlerin ekserisini ustaları bile Ermeni kökenli ustalardı. Ancak büyük devletlerin emelleri için bu muti toplum iyi bir fırsat oldu. Alman siyasetçi Von Carl Adolf Bratter'e göre bu kışkırtma tamamen bir İngiliz oyunuydu. On göre İngilizlerin "Alman vahşeti" söylemi zayıflayınca yeni propaganda malzemesi olarak "Ermeni mezalimi"nin eski bir repertuarın yeniden dolaşıma sokuldu. "Die Armenische Frage" adlı eserini buna tahsis etmiştir. Bratter'e göre İngiltere, Rusya, Fransa'nın bilinçli bir ayaklanma planladığını ileri sürer. Bu amaçla Rusların; silah, mühimmat ve polis üniforması dağıtıldığını ileri sürer. Özellikle Ermeni devrimcilerin kışkırtılmasıyla Osman devleti tarafından oluşacak bir katliam ile Avrupa ülkelerin Osmanlıya müdahale ortamına dikkat çeker. Bu bağlamda 1895 Maraş Zeytun Ermeni İsyanı, Bâb-ı Âli ve diğer yerlerde baş gösteren isyan örneklerini verir. Buna karşın Osmanlının da kendi savunma hakkı olarak görür. Bu amaçla müellif, tehcir ve baskı tedbirlerini savaş hukuku ve egemenlik hakkı çerçevesinde savunur.¹

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı, Ermeni Sorunu, Carl Adolf Bratter, Die Armenische Frage.

Abstract: The Ottoman Empire, as a multi-ethnic and multi-religious polity, was profoundly affected by the nationalist movements that emerged in the aftermath of the French Revolution (1789-1799). Beginning in the eighteenth century and intensifying throughout the nineteenth century, nationalist currents spread across Europe and gradually influenced various communities within the empire. Among these were the Serbs and Albanians, as well as the Armenians, whose national consciousness likewise began to manifest itself during this period. In this context, the Armenian population of the Ottoman Empire came to be perceived by certain foreign powers as a strategic opportunity. Previously known as the Millet-i Sâdika (the "Loyal Nation"), the Armenians were increasingly encouraged—according to contemporary interpretations—to pursue separation from the Ottoman state and to establish an independent Armenian polity. It should be noted, however, that Armenians residing in different regions of the Ottoman territories had long been engaged in trade, crafts, and various economic activities. They played a significant role in the empire's commercial life and were prominent in architecture and construction. Archival information found in the waqf deeds of major mosques indicates that many of the master builders involved

¹ Burada Ermenilerin taleplerini içeren bildiri metni için bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. (İstanbul: Belge Yayınları, 1987), s. 479-480).

in these monumental projects were of Armenian origin. Nevertheless, within the broader geopolitical rivalries of the late nineteenth and early twentieth centuries, this community became entangled in the strategic ambitions of the Great Powers. According to the German politician von C. A. Bratter, the agitation surrounding the Armenian issue was fundamentally an English political maneuver. He argues that once the narrative of "German atrocities" began to lose its propagandistic impact, "Armenian atrocities" were revived as part of an older repertoire of political discourse. Bratter devoted his work, *Die Armenische Frage*, to this thesis. In his analysis, Bratter maintains that Britain, Russia, and France consciously supported and planned Armenian uprisings. He further claims that Russia distributed weapons, ammunition, and even police uniforms to Armenian groups in order to foment rebellion. He draws attention to the prospect that a massacre, provoked particularly through the agitation of Armenian revolutionary groups and subsequently carried out by the Ottoman state, would create a suitable pretext for European intervention in Ottoman affairs. In this context, he cites as examples the 1895 Armenian uprising in Zeytun (Maraş) and similar insurrections that emerged in other regions. Within this framework, he interprets Ottoman measures as acts of self-defense. Accordingly, the author defends deportation (*tehcir*) and other coercive measures by situating them within the principles of wartime necessity and the sovereign right of the state.

Keywords: Islamic History, Ottoman Empire, Armenian Question, Carl Adolf Bratter, *Die Armenische Frage*.

Giriş

Osmanlı devletinin karşılaştığı önemli sorunlardan biri de "Ermeni Sorunudur." Özellikle de 1915 yılı Ermeni problemin zirvede olduğu yıldır. Başta Rusya, İngiltere ve ABD, Almanya ile müttefik olan Osmanlı'yı Ermeniler üzerinde sıkıştırıp duruyor, Ermenileri bu konuda iç isyana teşvik etmekten geri kalmamıştır. Dolayısıyla yaşananlar o dönemin siyaset, gazete veya istihbarat elemanların çalışmalarına gizli rapor ve yorumlarına konu olmuştur. Bu çalışmada Alman olan Carl Adolf Bratter'in düşünce ve yönlendirmesine yer verilecektir. Ermeniler ile ilgili o dönemde fikir yürüten elbette sadece C.A.Bratter değildir. Ancak çalışmamızda bir makale hacmi noktasında sadece bunun üzerinde durduk. C.A Bratter'in fikirlerini aksine de o dönemde yazanlar vardır. 1858'de Berlin'de doğan ve 1925'te Merano'da ölen Johannes Lepsius bunlardan biridir. Bu müellif ise Bratter'in tam aksi bir düşüncede olup Bratter'i başkalarının bilgilerini kendi bilgisiymiş gibi intihal ile de itham etmiştir.² Belki de o dönemde "Ermeni Sorunu" ile ilgili sadece bu iki müellifin söylemlerini karşılaştırılmasını bile ayrı bir makale konusu olarak ayrı ele almak gerecektir.

Ermeni sorunu ve diğer sorunlarla beraber Osmanlı devletinin yaşadığı siyasi ve ekonomi kriz bir çok noktadan kendini gösteriyordu. Bu durum

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Johannes Lepsius, Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei Tempelverlag Potsdam. 1916. Link için bkz. <https://projekt-gutenberg.org/authors/johannes-lepsius/books/bericht-ueber-die-lage-des-armenischen-volkes-in-der-tuerkei/chapter/1/> (Erişim: 01.02.2026)

uluslararası arenaya taşınmış ve Berlin Kongresi (1878) de bunlardan biri olarak tarihe geçmiştir.

“Berlin Kongresi’nden sonra Osmanlı devleti, Slav tebasının çoğunu kaybetmişti. Makedonya bölgesindeki etnik gruplaşmalar çatışma noktasına ulaşmıştı, imparatorluğun Arap vilayetlerinde etnik kıpırdanmalar görülmemekle beraber, doğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde Ermeni ulusalcılığı harekete geçmişti. Büyük devletler doğu Anadolu ve Makedonya bölgesinde kendi nüfuzlarını yerleştirmek amacıyla ıslahat taraftarlığı yapıyorlardı. Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğu’nda sempati kazanmasının nedenlerinden biri de ıslahat konusunda Osmanlı yönetimine karşı daha ılımlı ve az baskıcı bir tutumu olmasıydı...”³

Fransız İhtilali, çok uluslu yapıya sahip Avrupa imparatorluklarını etkilediği gibi Osmanlı Devleti üzerinde de derin ve dönüştürücü sonuçlar doğurmuştur. Bu etkinin temel boyutunu, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı tebaası arasında yaygınlık kazanan milliyetçilik düşüncesi oluşturmuştur. İhtilal kökenli bu ideoloji, imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim unsurlar arasında siyasal taleplerin ve bağımsızlık arayışlarının güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı Devleti, milliyetçi hareketler sonucunda çözülme sürecine giren tek imparatorluk olmamakla birlikte, Rusya ve Avusturya-Macaristan gibi çağdaş çok uluslu devletlerden farklı olarak, bu hareketlerin erken dönemde silahlı ayaklanmalara dönüşmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Nitekim 1804 Sırp İsyanı ve bunu izleyen özerklik süreci ile 1821-1829 Yunan İsyanı ve bağımsızlığı, Osmanlı coğrafyasında milliyetçi hareketlerin emsal teşkil eden örnekleri olmuştur. Özellikle Yunan bağımsızlığı, yalnızca siyasal değil, kültürel boyutları da olan Ermeni milliyetçiliğinin siyasal eyleme everilmesinde önemli bir referans noktası teşkil etmiştir. Bu bağlamda Ermeniler üzerinde Osmanlı Devletinin lehinde ve aleyhinde içerde ve dışarda birçok komite⁴, gazetenin yanı sıra birçok kitap yazıldı. Siyaset dünyasında bu konular genişçe yer aldı. “Osmanlı Devleti’nde Sırp, Yunan ve Bulgar ayrılıkçı hareketleri Ermenilerden önce başladı. Osmanlı Devleti’ndeki milliyetçi hareketler, Balkan kavimlerinin ve Ermenilerin koruyucusu rolünü üstlenen Avrupa

³ İlber Ortaylı, *II. Abdulhamid Döneminden Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, (Ankara.Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.Yayınları,1981), s. 105.

⁴ Hınçak ve Taşnak komitelerin bunların başında gelir. Bkz. Cemal Sezer, “ Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya’daki Faaliyetleri”, OTAM, 38 (2015), s.157-175. <https://9lib.net/document/ky6x24gy-baslik-savasi-sirasinda-hincak-tasnaksutyun-komitelerinin-faaliyetleri-cemalsayi.html> Bunlar dışında şunlar da dikkat çekicidir: 1860’da Adana’da “Hayırsever Cemiyeti”, sonrasında “Fedekarlar Cemiyeti”; Van’da “Ararathı”, 1872’de “İttihat ve Halas Cemiyeti”; Muş’ta “Mektep Sevenler”, “Şarklı”; 1880 yılında Erzurum’da “Silahlılar Cemiyeti”, “Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti”, “Ermenistan’a Doğru Cemiyeti”; 1882 yılında “KaraHaç Cemiyeti”; İstanbul’da “Ermeni Vatanperver İttihadı”; Erzurum’da “Müdafaa-i Vatandaşlar Cemiyeti” yer almaktadır⁸. Ermenilerin kurmuş oldukları komiteler içerisinde en etkili olanları Armenakan⁹, Hınçak ve Taşnaksutyun’dur. Bkz. Sezer, agm, s.159.

devletlerinin, özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvik ve yardımları ile ihtilalci bir karakter kazandı.”⁵ Osmanlı devletinde özellikle de sanat, ticaret, inşaat ve matbuat alanında köşe noktalarını Ermeniler oluşturunuyordu. Matbuat ile ilgili şu bilgi bile bahsettiğimiz konuya küçük bir örnektir: “1326 Devlet Salnamesine göre Osmanlı sınırları içinde faaliyet gösteren 98 matbaanın 36'sı Ermenilere aitti. Bu oran yüzyılın başında her 2.366 Ermeni'ye bir matbaanın düştüğünü gösteriyordu.”⁶ Osmanlı devletinde *millet-i sadıka* olarak bilinen Ermeniler 1915 yılında Osmanlı coğrafyasında emperyal devletlerin menfaatleri uğruna birçok olumsuz durumun yaşandığı maalesef tarih kaynaklarında görebiliyoruz. Herkes tarihçi veya gözlemci kendi bakışıyla olayları aktardığından dolayı bazen olaydan çok olayı aktaranın bilinmesi daha öncelik arz ediyor.

Bu çalışmamızda Alman siyasetçi Carl Adolf Bratter hakkında kısa bir bilgiden sonra bu konuda 1915 Ermeni Sorununa tahsis ettiği eserini, bu eserde dile getirdiği konular ile beraber “Ermeni Sorununa” dair tez ve anti tezlere yer verilecektir.

1. MÜELLİF: CARL ADOLF BRATTER

Almanya'nın en eski (1721-1934) ve en prestijli gazetelerden olan *Vossische Zeitung*⁷ gazetesinin İstanbul muhabirliğinin yanı sıra derginin bizzat editörlüğünü yürütmüştür. İçerisinde birçok biyografik çalışmayı da barındıran 20 yakın kitap yazmış olduğu halde kendi biyografisi hakkında malesef geniş bir bilgiye rastlayamadım. Kendisiyle ilgili olarak “Vossische Zeitung gazetesinin emekli editörü, Wiesbaden) 1 Ağustos 1931” şeklinde bilgi aktarılır.⁸ Ruchel Regine ve Samuel adlı Yahudi⁹ bir çiftenden 1873 yılında Viyana'da dünyaya gelmiştir.¹⁰

XX. yüzyılın ilk çeyreği, Avrupa basınında “Şark Meselesi”nin yeniden yoğunluk kazandığı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî geleceğinin uluslararası güç dengeleri bağlamında tartışıldığı bir dönemdir. Bu süreçte Alman kamuoyunda Osmanlı coğrafyasına dair bilgi üretiminde rol oynayan gazetecilerden biri de Carl Adolf Bratter'dir. Bratter, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında kaleme aldığı yazılarla Osmanlı-Alman ilişkilerini yorumlayan ve Yakın Doğu'daki askerî-siyasî gelişmeleri analiz eden bir basın figürü olarak temayüz etmiştir. Bratter'in meslekî kimliği esas

⁵ Haluk Selvi, *Millet-i Sadıkadan İsyan, Ermeni Komitacılarıdan Gizli Mektuplar (1878-1923)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 25.

⁶ Cem Karakılıç, “Osmanlı-Türk Tarihi Araştırmalarında Özgün Bir Kaynak: Ermenice Salnameler”, *Ermeni Araştırmaları*, 76, (2024), s.129.

⁷ https://de.wikipedia.org/wiki/Vossische_Zeitung (Erişim: 23.01.2026)

⁸ Yale University Library Gilmore Music Library Register to The Paul Bekker Papers MSS 50. Compiled by Christopher Hailey (1996-2007.), s. 46. Link için bkz.

https://ead-pdfs.library.yale.edu/10638.pdf?utm_source=chatgpt.com

⁹ 1890 yılında vefat eden babası Viyana'nın merkez mezarlığında metfundur. Bkz. <https://www.geni.com/people/Samuel-Bratter/6000000005762251014>

¹⁰ <https://www.geni.com/people/Karl-Bratter/60000000031929377453>

itibariyle gazetecilik üzerine inşa edilmiştir. Dönemin önde gelen Alman gazetelerinden Vossische Zeitung bünyesinde yürüttüğü faaliyetler, onu yalnızca bir muhabir değil, aynı zamanda dış politika analisti konumuna taşımıştır. XIX. yüzyıl sonlarından itibaren Berlin merkezli liberal basının önemli temsilcilerinden biri olan bu gazete, özellikle dış politika ve diplomasi alanındaki yorumlarıyla Alman entelektüel çevrelerinde etkiliydi. Bratter'in yazıları da bu çerçevede, Alman dış politikasının Osmanlı İmparatorluğu ile kurduğu stratejik ittifakı kamuoyuna açıklama ve meşrulaştırma işlevi görmüştür. I. Dünya Savaşı bağlamında Osmanlı Devleti'nin Almanya ile kurduğu askerî ve siyasî ittifak, Alman basınında geniş yankı bulmuştur. Bratter'in analizlerinde Osmanlı coğrafyası yalnızca askerî bir cephe olarak değil; aynı zamanda jeopolitik, kültürel ve medeniyetler arası bir temas alanı olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, dönemin Alman düşünce dünyasında yaygın olan "Doğu politikası" (Ostpolitik) perspektifiyle paralellik arz etmektedir. Bratter, özellikle Yakın Doğu'daki gelişmeleri Avrupa güç dengeleri içinde konumlandırarak okuyucuya geniş ölçekli bir stratejik çerçeve sunmayı amaçlamıştır. Onun metinleri, yalnızca haber aktarımına dayalı değildir; yorumlayıcı ve analitik bir dil taşımaktadır. Bu yönüyle Bratter, dönemin savaş gazeteciliği ile propaganda arasındaki geçirgen sınırın tipik bir örneğini temsil eder. Alman kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin savaş içindeki rolü, askerî kapasitesi ve siyasî geleceği üzerine oluşan kanaatlerin şekillenmesinde bu tür yazıların etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca Bratter'in çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ilişkin Alman perspektifini anlamak bakımından birincil derecede önem taşımaktadır. Bu metinler, yalnızca tarihsel olayları belgelemekle kalmaz; aynı zamanda Avrupa merkezli bakış açısının Osmanlı toplumuna ve siyasetine nasıl nüfuz ettiğini de gösterir. Dolayısıyla Bratter'in yazıları, hem basın tarihi hem de Osmanlı-Alman ilişkilerinin zihniyet boyutu açısından incelenmeye değer kaynaklar arasında yer alır. Sonuç olarak Carl Adolf Bratter, erken XX. yüzyıl Alman basın dünyasında Osmanlı ve Yakın Doğu meseleleri üzerine uzmanlaşmış bir gazeteci olarak değerlendirilebilir. Onun yazıları, savaş dönemi Alman kamuoyunun Osmanlı algısını, diplomatik beklentilerini ve stratejik tahayyüllerini anlamak için önemli bir entelektüel malzeme sunmaktadır.

Eserlerinden Bazıları:

C.A.Bratter'in yayınlanmış, çoğunlukla da biyografik içerikli çok sayıda kitap yayınlanmıştır. Bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.¹¹

¹¹ Kitaplarıyla ilgili link için bkz. <https://www.storytel.com/tv/authors/carl-adolf-bratter809770?srsId=AfmB0ooT5Kg4oiKVIUCu2uQTVdVGB0ZTByS6EN2pm6-Bk1rqQNeHji1> (Erişim: 01.02.2026)

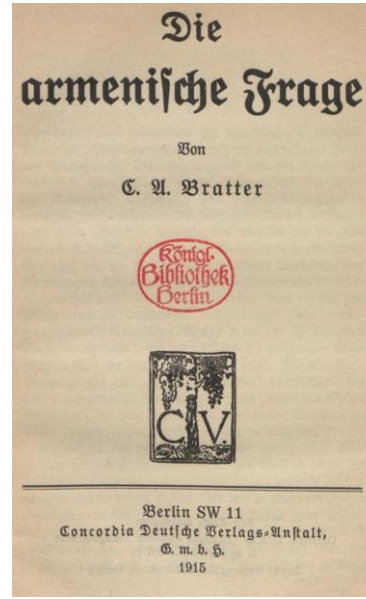
1. *Amerikanische industriemagnaten*, (Almanya: Ullstein Yayınevi, 1927)
https://openlibrary.org/works/OL7741598W/Amerikanische_industriemagnaten?edition=key%3A/books/OL6703419M
2. *Amerika, von Washington bis Wilson* (Almanya: Ullstein and Co Yayınevi, 1916)
https://openlibrary.org/works/OL7741599W/Amerika_von_Washington_bis_Wilson?edition=key%3A/books/OL17443663M
3. *Die Vereinigten Staaten von Amerika, ihre entstehung und entwicklung*, (Almanya: Ullstein Yayınevi, 1928)
https://openlibrary.org/works/OL7741600W/Die_Vereinigten_Staaten_von_Amerika_ihre_entstehung_und_entwicklung?edition=key%3A/books/OL6723882M
4. *Prinz-Nihilist* (Roman), (Almanya: R. Markiewicz Yayınevi, 1915)
<https://openlibrary.org/works/OL7741601W/Prinz-Nihilist?edition=key%3A/books/OL6589419M>
5. *Im krieg in Paris* (Almanya: Concordia deutsche verlags-anstalt, 1915)
https://openlibrary.org/works/OL17806654W/Im_krieg_in_Paris?edition=key%3A/books/OL26396285M
6. *Belladonna* (Boehm Brothers Yayınevi, 1899)
<https://openlibrary.org/works/OL44377576W/Belladonna?edition=key%3A/books/OL60632334M>
7. *David Jayne Hill und die amerikanische Diplomatie* (Almanya, Charlottenburg. 1908)
https://openlibrary.org/works/OL44521353W/David_Jayne_Hill_und_die_amerikanische_Diplomatie?edition=key%3A/books/OL60798063M

Yukarda linkleriyle beraber yer verdiğimiz eserleri dışında çoğu biyografi içerikli olan diğer çalışmalarında bazı ise şunlardır:

1. *Harry F. Sinclair und Edward L. Doheny Amerikanische Öl- und Räuberbarone.*
2. *Eine Biografie, John H. Patterson. Der amerikanische König der NCR-Registrierkassen.*
3. *Eine Biografie, Andrew Carnegie. Amerikanischer Stahlbaron und Philantrop.*
4. *Eine Biografie, William Andrews Clark. Amerikanischer Kupfer- und Räuberbaron.*
5. *Eine Biografie, Charles M. Schwab. Amerikanischer Stahl- und Räuberbaron.*
6. *Eine Biografie, Henry Ford. Der amerikanische Automobilkönig.*
7. *Eine Biografie, John und Horace Dodge. Amerikanische Revolutionäre des Automobils.*
8. *Eine Biografie, Harvey S. Firestone. Der amerikanische Kautschuk-König. Eine Biografie.*

2. DIE ARMANISCHE FRAGE KITABI

C.A.Bratter'in yukardak isimlerini verdiğimiz eserleri içerisinde çalışmamız olan "Ermeni Sorunu" konu alan temel çalışması ise "Die Armenische Frage" kitabıdır. "Die Armenische Frage" ismini taşıyan kitap Carl Adolf Bratter tarafından yazılmış ve Berlin 11 Concordia Deutsche Verlags-Anstalt, G. m. b. H. 1915 tarihinde basılmıştır. Kitap ön ve arka eklerle beraber toplam 61 varaktır. Kitabın yazı tarzı Alman Fraktur (Gotik) yazı tipidir. Metin, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Almanca basılı eserlerde yaygın olarak kullanılan Fraktur karakterli matbaa yazısı ile dizilmiştir. Bu yazı tipi, Latin alfabesinin Gotik (blackletter) formudur. 16. yüzyıldan itibaren Almanca metinlerde standart hale gelmiştir. Fraktur, özellikle Almanya ve Avusturya'da 1941'e kadar resmi ve yaygın matbaa yazısıydı. Nazi döneminde kısa süre "Alman milli yazısı" olarak teşvik edilmiş, sonra terk edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası tamamen Antiqua (modern Latin) yazıya geçilmiştir. Üzerinde çalıştığımız kitap linki üzerinde görüldüğü gibi¹² fiziki olarak da "Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz" bölümünde kayıtlıdır. Eser, Almanya'nın 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında faaliyet gösteren ve *Notzbergsche Buchdruckerei*, ismiyle bilinen bir matbaada yayınlanmıştır. Müellifin düşüncelerini yayınladığı kitabın künyesi ise şu şekildedir:



Titel:	Die armenische Frage
Autor:	Bratter, Carl Adolf
Körperschaft:	European Commission
Ort:	Berlin
Verlag:	Concordia Deutsche Verlagsanstalt
Erscheinungsjahr:	1915

¹² https://archive.org/details/bub_gb_EzxJAQAAMAAJ/page/n43/mode/2up;
https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN670818399&PHYSID=PHYS_0003&DMDID=PPN670818399_P0003_0003

Umfang:	40 S.
Bemerkung:	P_Drucke_Europeana1914-1918
Sprache:	ger
Signatur:	Krieg 1914/7959
Schlagwörter:	sh2007004506
Schlagwörter:	book
Kategorie:	Historische Drucke, Krieg 1914-1918
Projekt :	Europeana Collections 1914-1918
Digitalisierer :	Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Germany
Indexierungsdatum:	Freitag, 1. Februar 2019
Strukturtyp:	Monografie
Gescannte Seiten:	53
StaBiKat (ppn digital):	670818399
StaBiKat (ppn original):	194781313
Persistente URL:	http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000669E00000000
Förderer:	European Commission
Lizenz / Rechteinfo:	 PUBLICDOMAIN Domain Mark 1.0

Public

METS Daten:	https://content.staatsbibliothek-berlin.de/dc/PPN670818399.mets.xml
DFG Viewer:	Band im DFG-Viewer öffnen
IIIF Manifest:	Download des IIIF Manifests
Interner Mirador:	Band im internen Mirador-Viewer öffnen
Mirador:	Band im internen Mirador-Viewer öffnen

3. ERMENİ SORUNUNA BAKIŞ

Müellif Bratter “Ermeni Sorununu” bir İngiltere kışkırtması olarak görür.¹³ Alman müellifin bu düşüncesi o dönemde sanki Almanların devlet bakışı olarak yansıyor. Konuya direkt giren müellif “I. Dünya Savaşı bağlamında yürütülen propaganda faaliyetlerini eleştirel bir perspektifle değerlendirmekte ve Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti’nin askerî başarı ihtimali azaldıkça, İtilaf Devletleri tarafından bu ülkeleri ahlaki açıdan itibarsızlaştırma çabalarına dikkat çekmektedir. Özellikle “Belçika vahşeti” gibi söylemlerin zamanla etkisini yitirdiği; kamuoyunun, Alman askerlerine atfedilen aşırı şiddet anlatılarına karşı duyarsızlaştığını Amerika dâhil olmak üzere tarafsız ülkelerde yürütülen propaganda kampanyalarının basın yoluyla sistematik biçimde sürdürüldüğü belirtir. Sansasyonel manşetler ve abartılı haber dilinin, kamuoyunda başlangıçta etkili olduğu; ancak zamanla inandırıcılığını kaybettiği, Almanya’nın uluslararası itibarını zedelemek, savaşın stratejik unsurlarından biri hâline geldiğini; bu doğrultuda uzun yıllara yayılan bir propaganda ağı kurulduğunu ve bu süreçte özellikle konsolosluk raporları ve gazeteler başlıca araçlar olarak kullanıldığını söyler.¹⁴

¹³ Dönem tarihçisi Johannes Lepsius gibi çağdaş gözlemciler, Bratter’in broşürünü eleştirirken, onun bazı alıntıları yanlış kaynaklara dayandığını, paraphrase ettiğini ve kendi görüşlerini güçlendirmek için tarihsel bağlamı çarpıttığını da ileri sürerler. Bu eleştiriler özellikle Lepsius’un *Der Todesgang des armenischen Volkes* adlı çalışmasında (1919) açık biçimde yer alır. [de.wikisource.org+1](https://de.wikisource.org/wiki/Manuskript_gedruckt!_Abdruck_und_Benutzung_in_der_Presse_verboten!_Streng_vertraulich!_Bericht_über_die_Lage_des_Armenischen_Volkes_in_der_Türkei) Als Manuskript gedruckt! Abdruck und Benutzung in der Presse verboten! Streng vertraulich! Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei Tempelverlag Potsdam. 1916.Link için bkz. <https://projekt-gutenberg.org/authors/johannes-lepsius/books/bericht-ueber-die-lage-des-armenischen-volkes-in-der-tuerkei/> (Erişim: 01.02.2026)

¹⁴ C. A. Bratter, *Die Armenische Frage*, (Berlin: Concordia Deutsche Verlagsanstalt, 1915), s. 3.

4. TEZ VE ANTİ TEZLERİ

C.A.Bratter 1915 Yılı Ermeni sorununa yönelik dünya kamuoyunda özellikle de İngilizlerin başını çektiği propagandada ileri sürülen tez veya söylemler ile buna karşı kendi yorumlarına yer verir. Bratter Ermeni sorununu büyük güçler için üç aşamalı bir sürecin anahtarı olarak görür. Buna göre; öncelik isyan başlatılacak ve bu isyana karşı sert bir devlet müdahalesi gerçekleşince de uluslararası müdahale çağrısı yapılacaktır. Bratter'e göre işlenen ve işlenecek olanları şu başlıklar halinde sıralamak mümkündür.

4.1. Dikkatleri Farklı Noktalara Çekmek

Bratter dönemin propaganda aracı olarak gazeteleri elinde tutan özellikle de İngilizlerin başlatmış oldukları "Alman vahşeti" üzerinde emellerini gerçekleştiremeyince bu sefer "Ermeni Mezalimi"¹⁵ söylemini devreye aldığına dikkat çeker. Burada özellikle "Ermeni Sorunu" bir araç olarak tedavüle sokulduğunu söyler.

4.2. Stratejik Çanakkale Boğazı

Birinci Dünya savaşında önemi daha artan Çanakkale Boğazına sahip olmanın da yolunun bu sorunu oluşturmaya bağlayan Bratter bu konuda şunları söyler: "Çok uzak olmayan bir gelecekte, İngiltere'nin, Rusya ve Fransa'nın yardımıyla, müttefiklerin Çanakkale Boğazı'na gireceği sırada genel bir ayaklanmayı kışkırtmak amacıyla Ermenistan'da yaygın bir komplo düzenlediği kayıtlara geçecektir. İngilizler isyanı çok dikkatli bir şekilde hazırlamışlardı. Ermenilere büyük miktarlarda silah ve cephane ve hatta Ermeniler tarafından kurulacak geçici hükümet için polis üniformaları sağlanmıştı. Bu, İngiltere'nin Doğu'da kurduğu en büyük komploydu ve bu çok şey ifade ediyor. Türk İmparatorluğu'nun varlığını tehdit eden bir komploydu, çünkü amacı Konstantinopolis'i müttefiklerin eline düşürmektir."¹⁶

4.3. Ermeni Çetelerini Kışkırtmak

Rusya İngiltere gibi dönemin büyük devletleri Osmanlı coğrafyasına müdahale zemini için Ermenileri örgütleyip isyana teşvik ettiğini söyleyen Bratter şöyle devam eder: "Ermeni çeteleri her yerde Rus silahlarıyla donatılmış, Rus birlikleriyle birlikte Van Gölü'nde Türklere karşı savaşmış, öyle ki bu muharebeler Petersburg'un resmi savaş raporlarında "zafer" olarak bile kaydedilmiştir."¹⁷ "İmparatorluk hükümetine karşı silahlı güçle ayaklanmaya teşviki sonunda Ermenilerin güçlü olduğu yerlerde Türklere ve Kürtlere yönelik bir katliamı da

¹⁵ Bratter, s. 4.

¹⁶ Bratter, s. 5.

¹⁷ Bratter, s. 6.

kışkırttılar.¹⁸ “İngiliz ve Fransız deniz kuvvetleri komutanları Adana, Dörttyol, Yumurtalık, İskenderun ve sahildeki diğer yerlerdeki Ermenilerle haberleşerek onları isyana teşvik etmişlerdir.”¹⁹ Fransa, İngiltere ve Rusya “Osmanlı hükümetini Ermenilere yönelik saldırıları durdurmamakla suçlayan bir bildiriye 24 Mayıs 1915'te yayınladı.²⁰ Bratter söz konusu olan saldırı ve bunun sonucunda ortaya çıkan durumun gerçekçi olmamasına rağmen üçlü devlet olan Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yalanı olduğunu ve önceden tasarlanmış bir suçlama için “kanıt” temin etmeye yönelik kötü şöhretli İngiliz uygulaması her yerde iyi bilindiğini iddia eder.²¹ Bratter bu kışkırtmalara karşı Osmanlı hükümetinin de bu doğrultuda önlemler almış ve bu önlemlere de kimsenin itirazının olmaması gerektiğini söyler.²² Hatta Bratter, “Aynı dönemde doğu vilayetlerinde yapılan ev aramalarında Ermenilerin elinde binlerce bomba ve Rus tüfeği de bulunduğunu özellikle de İngiliz ve Fransız ajanlarının kışkırtmasıyla askerlik hizmetinden kaçan ve bu amaçla jandarmalara ateş edenlerin de tutuklandığını ve yetkili mahkemelere teslim edildiğini”²³ söyler.

4.4 Katliam Söylemi

Üçlü devletlerin hükümete karşı “katliam” argümanına dikkat çeken Bratter; “Hükümet tarafından alınan önlemler sayesinde, Ermeni devrimci hareketi bir katliam yaşanmadan bastırılabilmiştir. Bu önlemler hiçbir şekilde Ermenilere karşı bir hareket anlamına gelmemektedir.”²⁴ Bratter Ermeni katliam söyleminin tam tersi durumuna dikkat çekerek şunları söyler: “Rus hükümetinin emrinde olan Ermeniler binlerce barışçıl Müslümanı katlettiğini özellikle de Kars çevresinde Müslümanları acımasızca açlıktan ve susuzluktan öleme mahkûm edildiklerini hatta Rusya'da, savaşan devletlerin konsolosları en kötü muameleye maruz bıraktıklarını söyler, kendilerinin en acımasız bir şekilde hâkimiyetlerine aldıkları, Fas'da, Mısır'da ve Hindistan gibi yerlerdeki insanlara acımasız davran bu devletlerin Osmanlı hükümetine itiraz haklarının olmayacağını söyler.”²⁵

4.5. Önleyici Tedbirler

“İmparatorluk Hükümeti, devrimci Ermenilere karşı bazı önleyici ve kısıtlayıcı tedbirler almak zorunda kaldı. Bu önlemlerin uygulanması sonucunda, bu Ermeniler sınır bölgelerinden ve yığınak hatlarının kurulduğu alanlardan uzaklaştırılmıştır. Bu şekilde Rusların az ya da çok etkili nüfuzundan uzaklaştırılmışlar ve böylece ulusal savunmanın yüksek çıkarlarına zarar veremez

¹⁸ Bratter, s. 9.

¹⁹ Bratter, s. 10.

²⁰ Bratter, s. 7.

²¹ Bratter, s. 8.

²² Bratter, s. 10.

²³ Bratter, s. 11.

²⁴ Bratter, s. 11.

²⁵ Bratter. s. 12, 13.

ve iç güvenliği tehlikeye atamaz hale getirilmişlerdir. Hatta devrimci Ermenilerin başlıca liderlerinden biri, eski Mısır bakanı, ünlü merhum Mısır Dışişleri Bakanı Nubar Paşa'nın oğlu Boghos Nubar Paşa²⁶ Konstantinopolis Askeri Mahkemesi tarafından, savaş durumunu fırsat bilerek, Asya Türkiye'sinin doğu illerinde bağımsız bir Ermenistan kurmak için Üçlü İttifak güçlerinin hizmetine girmekle suçlanmıştır.”²⁷ Bratter Osmanlı hükümetinin kendi varlığının tehdit durumu karşısında yapılması gereken tedbirleri şu ifadelerle doğal karşılar: “Babiali, bu tür önlemleri almayı bir görev olarak görmektedir. Savunması için gerekli gördüğü tedbirleri alabilir. Karadaki ve denizdeki sınırları ve bu konuda herhangi bir yabancı hükümete he-sap vermek zorunda değildir.”²⁸

4.6. Amerika'nın İngiliz-Rus Propagandalarını Desteklemeleri

I. Dünya Savaşı bağlamında Amerika Birleşik Devletleri'nin, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine yürüttüğü propaganda faaliyetlerine dolaylı biçimde destek verdiğine dikkat çeken Bratter, özellikle “Lusitania” ve “Arabie” hadiselerinin Almanya ile beklenen diplomatik kopuşu sağlamaması üzerine, Amerikan kamuoyunun Ermenilere yönelik zulüm iddialarını araçsallaştırdığı ifade eder. Bu çerçevede İngiliz kaynaklı raporlara dayanılarak, Ermeni tehcir ve katliamlarının Alman görevliler tarafından organize edildiği yönünde iddiaların Amerikan basınında dolaşıma sokulduğu belirtir. Gaziantep'teki Alman konsolosu Röşler'in katliamları denetlediği yönündeki haberlerin İngiliz raporlarına dayandırıldığı; ancak dönemin bazı Avrupa gazetelerinde (örneğin 13 Ekim 1915 tarihli *Basler Nachrichten*) Röşler'in Ermenilere yardım etmeye çalıştığının aktarıldığına dikkat çeker. Buna ek olarak, Alman yetkililerin Ermenileri korumaya yönelik girişimlerinin daha üst düzeyde olduğu ve Almanya'nın Osmanlı Devleti ile olan ittifakını, İtilaf Devletleri'nin iddia ettiği biçimde yönlendirici ya da kışkırtıcı bir araç olarak kullanmadığı aksine, resmî Almanya'nın, müdahale yetkisi bulunduğunu

²⁶ Bogos Nubar'ın babası Nubar Paşa, Mısır'da hidivlik bünyesinde katiplik, tercümanlık ve hariciye nazırlıklarında bulundu. İngiltere'nin 1882 yılında Mısır'ı işgal etmesinin ardından iki kez Başbakanlığa getirildi ve hizmetlerini sürdürdü. Nubar Paşa'nın oğlu olan Bogos Nubar Paşa da Mısır'da birtakım görevlerde bulunmuş, burada 1906 yılında Ermeni Genel Hayırsever Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyetle Ermenilerin gözünde önemli bir yere yükselen Bogos Nubar, 1912 yılında Eçmiyazın Katogikosluğu tarafından Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı olarak atanmış ve Paris'e yerleşerek burada Ermeniler adına faaliyetlerini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'na dek Ermeni ıslahatı konusunda büyük çaba harcayan Bogos Nubar, savaş içerisinde ve sonrasında Müttefikler lehine politikalar izleyerek Ermenilerin, Doğu Lejyonu adı altında Müttefik saflarında savaşmasını sağladı. Savaş içerisinde propagandayı çok iyi kullanan Bogos Nubar kendisine çeşitli zümrelerden destekçiler de sağlayarak özerk veya bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması yolunda girişimlerde bulundu. (Murat Gündoğdu, “Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)”, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi 2019 https://www.academia.edu/41285614/Bogos_Nubar_Pa%C5%9Fan%C4%B1n_Siyasi_Faaliyetleri_1912_1922_Political_activities_of_Boghos_Nubar_Pasha_1912_1922_)

²⁷ Bratter, s. 15.

²⁸ Bratter, s. 12.

düşündüğü alanlarda, özellikle İstanbul'da Ermenilere karşı daha temkinli ve ılımlı bir tutum sergilenmesini teşvik ettiğini ileri sürer.”²⁹

4.7. Ermeni Sorunu Bir İngiliz Oyunudur.

Ermeni sorunu Bratter göre bir İngiliz oyunudur. Amerika ve bazı Avrupa ülkelerinde Osmanlı Devleti aleyhine yürütülen propaganda faaliyetlerinin etkisini tartışır. İngiliz ve Rus kaynaklı iddialar özellikle Amerika'da elverişli bir kamuoyu zemini bulmuş; benzer bir durum sözde tarafsız ülkelerde de görülmüştür. Bu bağlamda İsviçre'de yayımlanan ve çok sayıda akademisyen ile din adamının imzasını taşıyan bir çağrı metnini örnek gösteren Bratter, söz konusu metinde Osmanlı topraklarında Ermenilere yönelik sistematik bir yok etme politikasının uygulandığı iddia edilmektedir. Bratter bu çağrının içerdiği bilgilerin güvenilirliğini sorgulamakta; iddiaların hangi kaynaklara dayandığını, “güvenilir kişiler” olarak sunulan tanıkların kimler olduğunu ve resmi Osmanlı açıklamalarının neden dikkate alınmadığını eleştirel biçimde gündeme getirmektedir. Ayrıca bildiride Ermeni meselesinin dinî bir imha politikası olarak sunulmasının gerçek dışı olduğunu söyleyen Bratter, bu söylemin kamuoyunu etkilemeye yönelik kasıtlı bir çerçeveleme olduğunu söyler. Bu doğrultuda Bratter “Ermeni sorunu”nun İngiliz siyasi çıkarları doğrultusunda şekillendirilmiş bir propaganda ürünü olduğunu iddia etmekte” ve İngiltere'nin uluslararası kamuoyunu yönlendirme konusundaki kurumsal kapasitesine ve propaganda araçlarına dikkat çekmektedir. Kısacası Bratten, Batı kamuoyunda oluşan kanaatin bilgiye değil, yönlendirilmiş algıya dayandığını ileri sürer.³⁰

Ayrıca Bratter; İngilizlerin kışkırtmasıyla XIX. Yüzyılın Ermeni devrimci hareketlerini hem Osmanlı Devleti'ne hem de Ermeni toplumuna zarar veren bir siyasal strateji olduğuna dikkat çeken Bratter, Jöntürk liderliğinin, Osmanlı bünyesinde özgürlükçü bir siyasal düzen içinde birlikte yaşama yönündeki tavsiyelerini İngilizlerin etkisiyle dikkate almamış ve “Ermenistan Krallığı” kurulmasının dönemin uluslararası güç dengeleri açısından gerçekçi olmadığı, Avrupa devletlerinin böyle bir projeyi desteklemeye yönelik somut çıkarlarının bulunmadığı halde İngiltere'nin desteğine kanmış olduğuna dikkat çeker.³¹

4.8. Alman Devletinin Osmanlı Hükümetinin Siyasetine Müdahalesi

İtilaf devletlerine karşı Almanya devletiyle beraber hareket eden Osmanlı devletine Almanların zaman zaman müdahale etmesini, içi işlerine karışma olarak görmeyen Bratter bu durumu müttefikliğin doğal bir sonucu olduğunu söyler. Şu ifadelerle de bunun mantığını izah eder: “Almanya, kendisini Türkiye ile ilişkilere

²⁹ Bratter, s. 16.

³⁰ Bratter, s. 17-19.

³¹ Bratter, s. 24.

girmeye yetkili gördüğü ölçüde Almanya, Türkiye'nin iç meselesine müdahale etme yetkisini kendinde görerek, Ermenilere karşı akıllıca bir ılımlılık ruhuyla İstanbul'a müdahale etmiştir. Bu durum Berlin'de olduğu kadar Londra ve Washington'da da iyi bilinmektedir. Bununla birlikte, Amerikan hükümeti Babıali'yi "Ermeni cinayetleri durmazsa" ilişkileri kesmekle tehdit etmekle kalmadı; Reuter'in tartışmasız bir raporuna göre, Washington'da Alman büyükelçisiyle yapılan görüşmelerde Ermeni davası hakkında uyarıcı açıklamalar yapmak da uygun görülmüştür."³²

4.9. Ermenilerin Başına Gelenlerin Sebebi Güçlü Bir Ulus Olmamalarıdır

Ermenilerin yaşadıklarını, İngiliz ve Büyük Güçlere bağlayan Bratter şu ifadelerle tarihsel bir tespit ile beraber yaşananların da bir oyun olmadığını da dolaylı bir itiraftır:

Ermeni toplumunun yaşadığı tarihsel trajedilerin sorumluluğunu büyük ölçüde kendi iç dinamiklerine bağlıdır. Ermeni halkını bütünüyle suçlamaktan kaçınan Bratter, şehirlerde ticaret ve zanaatla, kırsalda ise özellikle Van Gölü havzası ile Fırat ve Dicle'nin kaynak bölgelerinde tarımla meşgul olan Ermenileri çalışkan ve yetenekli bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Ermenilerin güçlü bir ulusal bilinç taşımasına rağmen siyasal ve askerî bakımdan kendilerini koruyabilecek ölçüde örgütlü ve müstakil bir ulus-devlet yapısı oluşturamadıklarına bağlar. Polonyalılarla kurulan tarihsel bir benzerlik üzerinden açıklamaya çalışan Bratter her iki halkın da farklı devletlerin egemenliği altında parçalanmış bir nüfus yapısına sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca "Ermenistan" olarak anılan coğrafyanın siyasal ve demografik açıdan homojen olmadığı, Osmanlı'nın Doğu vilayetlerinde Ermenilerin nüfusun azınlığını teşkil ettiğini vurgular. Tarihsel süreçte bölgenin farklı imparatorlukların hâkimiyetinde kaldığı, Ermenilerin ise yalnızca kısa dönemlerde bağımsız yönetimler kurabildiği ifade eden Bratter, Ermeni tarihini büyük ölçüde dış egemenlikler ve iç çekişmeler arasında şekillenen bir siyasal kırılma tarihi olarak yorumlamaktadır.³³

4.10. Türk-Ermenilerin Sosyolojik Yakınlıkları

Ermeniler Hristiyan bir toplum olmasına rağmen Müslüman bir coğrafyada Türklerle beraber yaşamalarındaki uyuma dikkat çeken Bratter, kendi dindaşlarla beraber yaşamamanın aksine Türklerle sosyolojik olarak daha iç içe ve samimi bir beraberliklerine dikkat çekerek şunları söyler:

"Osmanlı yönetimi altında yaşayan Ermeniler, feodal yapı ve vergi yükümlülüklerine rağmen uzun süre sistemle uyumlu bir ilişki sürdürmüşlerdir. Osmanlı idaresinin gayrimüslim unsurlara tanıdığı dinî ve kurumsal özerklik

³² Bratter, s. 17.

³³ Bratter, s. 20-21.

çerçevesinde Ermeniler; kilise, okul ve hastane gibi kendi toplumsal kurumlarını muhafaza edebilmişlerdir. Bu durum, Ermeni toplumunun önemli bir kesiminin devlete bağlılık ve itaat temelinde konumlanmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim Osmanlı literatüründe Ermeniler için kullanılan “millet-i sadıka” nitelemesi, bu algıyı yansıtmaktadır. Sosyal ve ekonomik bakımdan Ermeniler, Osmanlı toplum yapısı içinde farklı konumlarda yer almışlardır. Varlıklı kesimler ticaret ve bankacılık alanlarında etkinlik göstererek özellikle Levent ticaretinde önemli roller üstlenmiş; daha alt sosyoekonomik gruplar ise çeşitli hizmet ve zanaat alanlarında çalışmışlardır. Kültürel düzlemde ise Ermenilerin, Türk toplumsal ve kültürel yapısına Yunan ve Slav unsurlara kıyasla daha yüksek bir uyum sağladıkları ileri sürülmektedir. Buna karşılık, Rusya’nın Kafkasya’daki Ermeniler üzerindeki yönetimi baskıcı ve asimilasyoncu olarak tasvir edilmekte; bu durum Osmanlı Ermenileri nezdinde Rusya’ya yönelik olumsuz bir algının oluşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin uzun bir dönem karşılıklı uyum ve pragmatik işbirliği temelinde seyretmiştir.³⁴ Hatta Bratter şu tespiti de zikreder: “Türkiye’deki diğer Hristiyanlardan çok daha fazla, Ermeniler Türk yöneticilerine uyum sağlamayı başarmışlardır. Türk, Ermeni’yi, Osmanlı İmparatorluğu’ndaki tüm diğer gayrimüslimlerle arasındaki bağ olarak görüyordu.”³⁵ Ermenilerin Türklerle olan uyumuna “Ermenilerin Osmanlıda kendi dillerini unutup Türkçeyi konuştuklarını” örneğini bir asimilasyon olarak değil de bir uyum şeklinde yorumlayana Bratter, kışkırtmalara bazı Mezheplerin öncülük ettiğini şu ifadelerle dile getirmiştir: “Ermenilerin büyük çoğunluğunun kendi dillerini unutup Türkçeyi kabul etmeleri sayesinde daha da kolaylaşan bir ilişkiydi. Türk yetkililerinin, geçmişte Ermeni halkının bir kısmına karşı gerçekleştirdiği tek düşmanlık eylemi, İstanbul’daki Ermeni (Gregoryan) Patriği tarafından teşvik edilmişti; bu kişi, Türk yetkililerini rüşvetle kandırarak, 12.000’den fazla Katolik Ermeni’nin sınır dışı edilmesini sağlamıştı.”³⁶ 1896 yılında gerçekleşen Osmanlı Bankası Baskını³⁷ da belki de bu bağlamda ele almak lazımdır.

4.11. Kürt-Ermeni İlişkileri

Osmanlıdaki Ermeni sorunun bir boyutuna da Kürtler ile ilgili olan noktasına Bratter özetle şu ifadelerle değinir:

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Ermeniler ile Kürtler arasındaki ilişkilerin giderek çatışmalı bir nitelik kazanmıştır. Bu gerilimin temelinde, Doğu vilayetlerinde Kürt feodal yapısının ekonomik ve sosyal üstünlüğünün Ermeni küçük çiftçiler ve tüccarlar üzerinde artan bir baskı oluşturmalarıdır. II. Abdülhamid

³⁴ Bratter, s. 22-23.

³⁵ Bratter, s. 24.

³⁶ Bratter, s. 25.

³⁷ Bu konuda müstakil çalışma için bkz. Fikret Yavuz, *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015)

döneminde bu dengenin Ermeniler aleyhine daha da keskinleştiği; padişahın Ermeni devrimci hareketlerinden duyduğu kaygı sebebiyle Kürt unsurları Ermenilere karşı güçlendirdiğini belirten Bratter, bu çerçevede teşkil edilen Hamidiye Alayları'nın, zamanla denetim dışına çıkarak Ermeni sivillere yönelik şiddet, yağma ve cinayet olaylarına karıştığını, yönetimin ise bu fiilî duruma göz yumarak Ermeni toplumunu devrimci hareketlerden caydırmayı amaçladığını söyler. Bunun neticesinde Ermeni isyanları ile bunların bastırılması, Kürt grupların sivillere yönelik eylemleri ve bunun doğurduğu yeni huzursuzluklar arasında bir "şiddet döngüsü" oluştuğuna dikkat çeker.³⁸ Kürtlerin yaşadıkları yerlerde örneğin Sasun İsyanı³⁹ olarak bir Ermeni isyanının baş göstermesinde bu durumun etkisi de muhtemeldir.

4.12. Bir Batı Algısı Olarak, "Ermeni Vahşeti"

Ermeni meselesine ilişkin Batı kamuoyunda oluşan söylemin tek taraflı olduğunu ileri süren Bratter, Mezhepsel farklılıkların kendi içindeki çekişmelerine şu ifadeler dile getirir:

Bazı Gregoryen patrikler, Osmanlı yönetimi nezdindeki nüfuzlarını Katolik Ermeniler aleyhine kullanmış; bu süreçte Katolik Ermenilerin hem mezhep içi gerilimler hem de yerel çatışmalar nedeniyle maruz kaldıkları acılar Avrupa kamuoyuna yansımamıştır. Bu durum, Ermeni toplumunun iç dinamiklerindeki mezhepsel ve siyasal ayrışmaların dış propaganda metinlerinde yeterince yer bulmadığını ayrıca Batı literatüründe "Ermeni vahşetleri" ifadesinin çoğunlukla Türklerin Ermenilere yönelik eylemleriyle özdeşleştirildiğini; buna karşılık Ermeni grupların faili olduğu şiddet olaylarının ise görmezden gelindiğini dile getirir. Bilhassa Osmanlı-Rus savaşı bağlamında, bazı Ermeni unsurların Ruslarla iş birliği yaptığı ve bunun askerî sonuçlar doğurduğu, Avrupa kamuoyunun olayları seçmeci bir çerçevede değerlendirdiğine dikkat çeken Bratter, Ermeni meselesinin tarihsel ve mezhepsel karmaşıklığını yeterince dikkate almadan "soykırım" gibi kavramlarla açıklanmasının eleştirel bir sorgulamaya tabi tutulması gerektiğini savunur.⁴⁰ Ayrıca Ermeni vahşetleri" söyleminin kökenini XIX.yüzyılın son çeyreğinde İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki politik müdahalelerine dayandıran Bratter, İngiltere, Osmanlı üzerindeki nüfuzu güçlü olduğu dönemlerde Ermeni meselesini kamuoyu düzeyinde gündeme taşımamış; ancak 1878 Kıbrıs Anlaşması sonrasında Küçük Asya'daki Hristiyan topluluklarla daha yakından ilgilendiğini ve bu ilgi, görünürde "ahlaki üstünlük" söylemiyle temellendirilse de, gerçekte Osmanlı'ya

³⁸ Bratter, s. 23.

³⁹ Sasun İsyanı ile ilgili bkz. Hülya Eraslan, "Osmanlı Bankası Baskını'nın (1896) Osmanlı Ermeni Basınında Ele Alınışı" *Gazi Üniversitesi SBE*, (Doktora Tezi, 2016), s. 145 vd.

⁴⁰ Bratter, s. 26

karşı kullanılabilecek bir siyasal etki alanı oluşturma amacı taşıdığına dikkat çeker.
41

4.13. Misyoner Faaliyetler ve Bundan Beklenen Hedefler

İngiliz misyoner faaliyetleri, Protestan okulları ve kiliseleri üzerinden yürütülen çalışmaların dinî görünüm altında siyasal propaganda işlevi gördüğünü ileri süren Bratter, benzer şekilde Amerikan misyoner faaliyetlerinin de varlığına dikkat çektikten sonra bunların doğrudan siyasal bir amaç taşımadığı, buna rağmen yerel toplumsal dengeleri etkilediğini söyler. Özellikle eğitim kurumlarının Ermeni gençleri geleneksel toplumsal çevrelerinden uzaklaştırdığı, mevcut düzenle uyumsuz bir zihinsel dönüşüme yol açtığını, misyoner faaliyetlerini yalnızca dinî değil, aynı zamanda jeopolitik bir stratejinin parçası olduğunu söyleyene Bratter, Ermeni toplumundaki siyasal bilinçlenme ve huzursuzluk süreçlerini büyük ölçüde dış müdahale ve propaganda faaliyetleriyle ilişkilendirerek bu durumu eleştirir.⁴² Ermeni toplumunda XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan devrimci ve anarşist eğilimleri yalnızca yerel aktörlerle açıklamanın yetersiz olduğunu savunan Bratter, Ermeni gençliğinin radikalleşmesinde İngiliz misyoner faaliyetleri ve misyon okullarının belirleyici bir etkisi olduğunu bu kurumların, dinî eğitim görünümünü altında siyasal bilinç ve ayrılıkçı fikirler yayarak Türkler ile Ermeniler arasında derin bir ayrışmaya zemin hazırladığı ileri sürer. Özellikle “Ermenistan Krallığı” düşüncesinin bu okullarda güç kazandığı; Hintşak (Hınçak)⁴³ ve Taşnak (Troşak) gibi devrimci örgütlerin fikrî temellerinin bu ortamda şekillendiğini dillendirir.⁴⁴ Bratter, Amerikalı diplomat Newbury tarafından yapılan bir araştırmada İngiliz misyonerlerinin faaliyetlerinin tamamen yıkıcı olduğuna dair yazısına yer veririr.⁴⁵ Bratter bu misyoner faaliyetler ile Ermeni devrimcilerin nihayi oalrak hedefini şu şekilde izah eder:

Ermeni devrimci hareketlerinin bilinçli biçimde şiddet stratejisi izlediğini ve bu stratejinin amacının Avrupa müdahalesini tetiklemek olduğunu, bazı devrimci unsurlar, Türk ve Kürt nüfusa yönelik saldırılarla Müslüman toplumu provoke etmeyi; ardından ortaya çıkacak karşı şiddetin uluslararası kamuoyunda yankı bulmasını ve “insanlık” adına büyük güçlerin müdahalesini sağlamayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Ermeni toplumunun genel iradesini yansıtmaktan ziyade radikal örgütlerin stratejik tercihi olarak tasvir edilmektedir. Özellikle Hınçak (Hinchak) örgütü öne çıkarılmakta; örgütün terör, zorla para toplama ve kışkırtma

⁴¹ Bratter, s. 27.

⁴² Bratter, s. 27,28.

⁴³ “Çan Sesi” anlamında gelen bu örgüt hakkında ageniş bilgi için bkz. Özlem Karsandık, “Osmanlı arşiv belgelerine göre Ermeni Hınçak cemiyetinin Osmanlı imparatorluğundaki siyasal faaliyetleri (1887-1908)” Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

⁴⁴ Bratter, s. 29.

⁴⁵ Bratter, s. 30.

yöntemlerine başvurduğu, hatta Protestan misyonlar ve Ermeni cemaatleri tarafından dahi eleştirildiği ayrıca “1895 Zeytun Ermeni İsyanı”⁴⁶ öncesinde yayımlanan bazı devrimci yayın organlarında, İstanbul’da başlatılacak bir ayaklanmanın taşraya yayılması ve bunun sonucunda Avrupa müdahalesinin sağlanması yönünde planlamaların dile getirildiği söyler. Dolayısıyla Osmanlı-Ermeni çatışmalarında meydana gelen katliamların önemli bir kısmını devrimci örgütlerin bilinçli provokasyonlarına bağlayan Bratter, şiddet döngüsünü dış müdahale beklentisiyle ilişkilendirerek olayları jeopolitik bir strateji çerçevesinde yorumlamaktadır.⁴⁷

SONUÇ

Birçok kişinin özellikle de Amerikan’ın zengin ve meşhur şahısların biyografilerini yazdığı halde kendisinin hayatı hakkında yazdığı eserle dışında herhangi bir bilgiye rastlanılmaması ilginçtir. Belki da bu konu bile müstakil bir çalışma konusudur. Almanca yazılan ve Alman devlet tezini savunan, belki de Almanların bu tezinde doğrudan katkısı olan C.A.Bratter, Ermeni sorununu Rus ve Amerika ile beraber yoğunluk olarak bir İngiliz kışkırtması şeklinde tanımlamış ve çalışmasını bunun üzerinde kurgulamıştır. Almanya’nın müttefiği olan Osmanlı Devletinin tezi doğrultusunda bir bakış ile meseleyi el almış ve Ermeni sorununu, Ermenilerin yaşadığı bir sorundan ziyade Ermeniler üzerinde bir sorun çıkarmak isteyenlerin bir projesi olarak görür. Dolayısıyla mağdur olan bir toplumdan ziyade bu mağduriyetten faydalananlara yoğunlaşır. Bu sebeple çalışmasında Ermenilere yönelik uygulanan ve bu doğrultuda oluşan olumsuzluklara yer vermez. Ermenilerle ilgili yaşanan gelişmeleri ve 1890’lar boyunca meydana gelen Ermeni isyanlarını, devrimci örgütlerin kışkırtıcı stratejileri ve büyük güçlerin müdahaleci politikaları bağlamında değerlendirmektedir. Yazara göre Osmanlı Bankası’na yönelik saldırı, geniş çaplı bir komplonun parçası olup, eylemi gerçekleştirenlerin yabancı himaye altında ülkeden ayrılabilmesi, dış destek iddialarını güçlendirmektedir. Buna karşılık, olayların ardından İstanbul’da masum Ermenilerin hedef alındığı ve ağır kayıplar yaşandığı belirtilmektedir. Metinde, bazı Osmanlı ve Avrupalı gözlemcilerin değerlendirmelerine atıfla, “Ermeni sorunu”nun

⁴⁶ Ermeniler tarafından bağımsız bir Ermeni devleti kurma fikriyle yurt dışında kurulan Hınçak Komitesi, Anadolu’da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde isyanlar çıkararak büyük devletlerin Ermeni sorununa müdahale etmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Bu amaçla Hınçak komitacıları, Maraş sancağına bağlı Zeytun kazasında 1895 yılının Ekim ayında başlatılan isyandır. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yahya Bağçeci, “1895 Zeytun Ermeni İsyanını” *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/2 Spring (2008.), 123-149.; Ahmet Eyiç, “1895 Maraş ve Zeytun İsyanı”, s.157-210. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114210> ; Mustafa Çabuk, “Amerikan Board Arşivine Göre; 1878–1879 Zeytun’daki Ermeni İsyanı Ve Amerikalı Misyonerler”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 131-140

⁴⁷ Bratter, s. 30-33.

İngiltere'nin Osmanlı üzerindeki nüfuz mücadelesi çerçevesinde siyasal bir araç olarak öne çıkarıldığı savunulmaktadır. Devrimci komitelerin isyanları bilinçli biçimde tırmandırdığı, reform girişimlerine karşı çıktığı ve Avrupa müdahalesini provoke etmeyi amaçladığı ileri sürülmektedir. Bu çerçevede 1904 Sason ve diğer bölgesel ayaklanmalar da benzer bir stratejik çizginin devamı olarak sunulmaktadır. Metin ayrıca, Avrupa devletlerinin reform taleplerinde samimi olmadığını, "Ermeni reformları" söyleminin zaman zaman Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmak için kullanıldığını iddia etmektedir. Yazara göre çatışmaların değerlendirilmesinde tek taraflı bir anlatı hâkim olmuş; Türklerin eylemleri Avrupa kamuoyunda mahkûm edilirken, olayların siyasal bağlamı ve karşılıklı şiddet dinamikleri yeterince dikkate alınmamıştır. Sonuç olarak metin, Ermeni meselesini dış müdahale, devrimci strateji ve jeopolitik rekabet ekseninde yorumlayan; Osmanlı yönetiminin tutumunu ise büyük ölçüde güvenlik ve meşru müdafaa çerçevesinde açıklamaya çalışan bir perspektif ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağceci, Yahya. "1895 Zeytun Ermeni İsyanı" *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/2 Spring (2008.), 123-149.
- Bratter, C. A. *Die Armenische Frage*, Berlin: Concordia Deutsche Verlagsanstalt, 1915.
- Çabuk, Mustafa. "Amerikan Board Arşivine Göre; 1878-1879 Zeytun'daki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler", *Turkish Studies International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 131-140.
- Çalık, Ramazan. "Armeniermorde Im Jahre 1915 ?" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/46 (Mart 2000), 1-13.
- Deutschland Und Armenien 1914-1918* Sammlung Diplomatischer Aktenstücke Herausgegeben Und Eingeleitet Von Dr. Johannes Lepsius ,Der Tempelverlag In Potsdam 1919.
- Eraslan, Hülya. "Osmanlı Bankası Baskını'nın (1896) Osmanlı Ermeni Basınında Ele Alınışı" *Gazi Üniversitesi SBE*, (Doktora Tezi, 2016)
- Eyiçil, Ahmet. "1895 Maraş ve Zeytun İsyanı", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/114210>
- Gündoğdu, Murat. "Bogos Nubar Paşa'nın Siyasi Faaliyetleri (1912-1922)", Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi 2019. https://www.academia.edu/41285614/Bogos_Nubar_Pa%C5%9Fan%C4%B1n_Siyasi_Faaliyetleri_1912_1922_Political_activities_of_Boghos_Nubar_Pasha_1912_1922_
- Karakılıç, Cem. "Osmanlı-Türk Tarihi Araştırmalarında Özgün Bir Kaynak: Ermenice Salnameler", *Ermeni Araştırmaları*, 76, (2024), s.123-168.)

- Karsandık, Özlem. "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyetinin Osmanlı İmparatorluğundaki Siyasal Faaliyetleri (1887-1908) "Mersin Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Lepsius, Johannes. *Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei* Tempelverlag Potsdam. 1916. Link için bkz. <https://projekt-gutenberg.org/authors/johannes-lepsius/books/bericht-ueber-die-lage-des-armenischen-volkes-in-der-tuerkei/chapter/1/> (Erişim: 01.02.2026)
- Ortaylı, İlber. *II. Abdulhamid Döneminden Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. Yayınları, 1981.
- Selvi, Haluk. *Millet-i Sadıkadan İsyân, Ermeni Komitacılarından Gizli Mektuplar (1878-1923)* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 25.
- Sezer, Cemal. "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Hınçak Taşnaksutyun Komitelerinin Romanya'daki Faaliyetleri", OTAM, 38 (2015), 157-175. <https://9lib.net/document/ky6x24gy-baslik-savasi-sirasinda-hincak-tasnaksutyun-komitelerinin-faaliyetleri-cemalsayi.html>
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1987.
- Yavuz, Fikret. *Osmanlı Devleti'nde Ermeni Terörü 1896 Osmanlı Bankası Baskını*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015)

"COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	-
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
The following statements are made in the framework of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors":	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.

**Statement of Support and -
Acknowledgment:**

Double-Blind Peer Review: External-independent